

Van-e afrikai hőseposz?

Válasz Ruth Finnegan negatív tézisére a *Moneblum avagy a kék ember* című kameruni bulu hőseposz elemzésével

Dolgozatomat A. Gergely András barátomnak ajánlom, 70. születésnapja alkalmából.

Az egész világon a hőseposz mint műfaj és mint művek gazdag sorozata sajátos irodalmi, művelődéstörténeti reneszánszát éli. Franciaországban – beleértve a frankofón afrikai országokat – és az angol nyelvű területeken a műfaj feltárására létrejött társaságok konferenciasorozatok keretében elemzik az irodalomtörténet „királynőjének” tekintett műfaj szövegpéldáit. Mi több, kísérlet folyik egyrészt az írott epika (regény és novella, valamint más prózai műfajok) homéroszi tükörben való megközelítésére, másrészt ugyancsak jelentős tudományos kísérletek születtek és születnek a régebbi és újabb írott irodalom egyes kiemelkedő produkcióiban kimutatni a hősepikai hatásokat, az eposzi minták sajátosan átalakult, mégis tetten érhető megnyilvánulásait. Külön történet mindebben az afrikai hőseposzok kiadása, amely több tucatnyi új típus, még több változat fényre kerülését, gyűjtését, közreadását hozta magával az elmúlt jó fél évszázad sodrában.

Mindemellett több mint fél évszázada zajlik a végeláthatatlan vita, ugyanis 1970-ben Ruth Finnegan angol folklorista és afrikanista nagy afrikai folklórkönyvében kétoldali jegyzetet tett közzé az afrikai eposz létével kapcsolatban, mégpedig abban a kérdésben: van-e Afrikában hőseposz, vagy sem. Mivel Finnegan ítélete nemleges, szerinte legfeljebb ciklikus varázsmesékről lehet szó a gazdagon feltárt afrikai folklór esetében, hiányozván a kontinens epikus költészetéből a kötött verses forma és a szükség, nagy ívű cselekmény. Az ellenbizonyítékok sorában az egyik első, igen fontos megállapítás Jeleazar Meletyinszkij magyarrá is lefordított nagy jelentőségű tanulmányából érkezik (*Az epikus költészet*, 1971; oroszul: 1964), aki szerint az élő eposz lehet verses, prózai vagy kevert stílusú (a harmadik kategóriába illenek az afrikai epikus énekek). Másrészt az énekelt előadásmódban rejlenek azok a titkok, amelyek a homéroszi hexametert helyettesítik. A választ azonban (sok más mellett, hiszen több száz érvelés sorakozott fel Finnegan pesszimizmusa ellenében, és

a gyűjtések maguk is jórészt ezután következtek) ez az általunk fordított és nemrégiben megjelentetett szöveg¹ is igen sokrétű formában adja meg, többek között azzal, amely az 1652 sorban feltároló változatos cselekményből is világosan kiderül: ilyen nagyságrendű történet semmilyen afrikai, sőt bármely más helyről származó hősmesében sem fordulhat elő.

Mindezek jegyében, még ha kissé elavult megoldásnak is tűnhet, tekintettel tehát a Ruth Finnegan negatív tézisével kapcsolatban húzódozó sok évtizedes vitára, érdemesnek látszik az Eno Belinga által gyűjtött és közreadott eposz szövegét az eposzi kellékek rendszerével szembevetíteni, ami már önmagában igazolni látszik, hogy afrikai hőseposz pedig létezik. (Bár elemzéseink sorában utóbb más szempontok alapján is rögzíteni szeretnénk néhány speciális megfigyelésünket.)

A *Moneblum avagy a kék ember bulu* hőseposz elemzése

I. Eposzi kellékek

1. Rendkívüli hős(ök): a *Moneblum avagy a kék ember* című eposzban e minősítést többen is kiérdemelhetik, hiszen Mekui-Mengomo-Ondo, az eposz főszereplője, mint a halhatatlanok egy tagja, különleges képességekkel rendelkező figura, de a szemben álló várúr, Efen-Ndon se jelentéktelen személy, sőt mi több, ugyancsak számos varázseszközzel rendelkező hatalmasság, és a főhős apja, illetve Akoma Mba, a halhatatlan ekangok (a szó nyelvészeti igényű átírása: ekañ) uralkodója is minden további nélkül kiérdemli a rendkívüli hős minősítést.

2. Rendkívüli téma: az eposz cselekménye ugyancsak bőségesen kimeríti a rendkívüli megjelölést, hiszen a főhőst a hagyományok átlépése miatt büntetésből száműzik, ahol a büntetés idejére az őrizetere kijelölt várúr feleségét elszereti (lásd akár az *Íliász* témáját), és ebből támad a konfliktus és a hosszadalmas küzdelem, csodás elemek

¹ OSOMO, Daniel – BELINGA ENO, Samuel-Martin: *Moneblum avagy a kék ember. Kameruni bulu hőseposz*. Szerk. BIERNACZKY

Szilárd, ford. BIERNACZKY János, BIERNACZKY Szilárd, Érd, Mundus Novus, 2021

bekapcsolásával, a halandó oku (vagy okü) és a halhatatlan ekang nemzetség között.

3. Invokáció: segélykérés, a szerző segítséget kér műve megírásához a múzsától vagy valamelyik istentől. A mi afrikai eposzunk elején nincs segélykérés, viszont az eposz indítása, úgy vélem, ugyancsak bizonyos értelemben megfelel az eposzi történet úgynevezett indítási kívánalmának.

I. ének

„Íme, ami megtörtént:
A férfinak, akit Ondo-Mbának hívnak,
Volt egy fia,
A Mekui-Mengomo-Ondo nevet adta neki.
Amikor Mekui-Mengomo-Ondo házasulandó korba lépett,
Meggörgette apjától:
»Mikor fogok megházasodni?«
Erre apja azt mondta neki:
»Egy ekang fiú
Soha nem kérdi meg az apjától:
Mikor fogok megházasodni?«
És apja esküvel fogadta meg: »Pusztuljak el,
és lássam meg a holtakat, amikor megsiratom
Ngemát! –
Ha még egyszer fel merészelsz tenni nekem ilyen kérdést,
Levágom a fejed,
Vagy pedig elúszlek.«”

4. Propozíció: a tárgy megjelölése. Egy-két mondatban összefoglalja a szerző, miről fog szólni a mű; úgy ítélem meg, az előbbi idézet a tárgy megjelölése kritériumot is kielégíti.

5. Expozíció: a cselekmény megindítása, elindul az eposz története. Ez a kíváncsi az előző után másodikként a következő énekben teljesül.

III. ének

„Ekkor apja felöltözött, felhúzta alsó ruháját,
Felvette a felső ruháját,
Magára öltötte vasfegyverzetét,
Felhúzta az ellenségeskedés hírvivőinek cipőjét.
Meggörgetta vasszakáját, és to! befedte vele a fejét.
Aztán megmarkolta a nagy tört, melynek neve
Abé-Nleme-Otien.
Az ellenségeskedés jeleként belefúrta ujját a földbe.
Fölemelkedett a felhők közé, ahol menetelése ilyen zajt hallatott:
duk-duk-duk!

Megérkezett Akoma-Mbához.

To! Leborult Akoma-Mba előtt,
És így szólt hozzá: „A sírra és az összes holtakra;
és amikor Ngema-Ekant siratjuk!
Könyörgök hozzád, vesd börtönbe a gyermeket,
akit Mekui-Mengomo-Ondónak hívnak.
Vágd le a fejét, vagy száműzzed őt.”

6. In medias res kezdés: az előző két idézet világosan mutatja a dolgok közepébe vágó kezdés kívánalmának a teljesülését.

7. Enumeráció vagy katalógus: e sajátos eposzi szerkezeti elemet tekintve gondoljunk hirtelenében csak az *Íliász*ra és arra, amikor ott Homérosz felsorolja a Trója alá érkező harcosok különféle csoportjait. De e tekintetben megállapíthatjuk, hogy a bulu eposz is egy rövidebb felsorolást (az ítélethozatalra meghívott fő családok, 95–115. sor) követően két, igencsak figyelemre méltó enumerációt tartalmaz. Az elsőben az Akoma Mba fejedelem által maga elé idézett jós, Nnomo-Ngan varázseszközeivel maga elé idézi az ekangok tájain túli és a halandók által lakott törzsi településeket: hová is száműzzék Mekui-Mengomo-Ondót, a hagyományokat nem tisztelő, fellázadt fiatal harcost. A felsorolás (218–407. sor) melleleg mint egy régi afrikai vidékeket és falvakat felidéző földrajzi leírás és településtörténet rajzolódik elénk:

„Belenézett a tükörbe,
És egy utat látott, mely kivezet Engon-Zokból.
Az út egy nagy folyónál ért véget.
A folyó három ágra szakadt.
Az első folyót Njomnak hívták,
A másodikat Ebutunak, a harmadikat Mevomnak.
E hely neve Njom-Nana-Ebutu-Mevom.
Ez nem országnév, ez a három folyó neve, egyetlen helyen,
alsó szakaszuknál találkoznak...”

A jós keresései adott esetben valóságos kis mondai történetekké kerekednek ki, amelyek akár afféle miniepipizódként is felfoghatók. Egyik-másik különösen szemléletes és költői, mint amilyen a következő is:

„Tekintete végül elhatolt Ma’an-Ebulig, a Jemingelek fia,
Ekutu-Mintumu földjéig.
Ott egyetlen helyen kilenc út keresztezi egymást.
Látott egy utat, amely a Jeminsinek országa felé vezetett.
Az ország királynőjét Ntié-Ngono-Oye-Ndonnak hívták.

Varázslatos hatalmú királynő volt, amit gyakran arra használt,
 Hogy fivérének feleségeket kerítsen.
 Varázslatának titka abból állt,
 hogy sok, nagyon sok disznója volt.
 A disznók heréltek voltak.
 Valahányszor asszonyokat akart keríteni fivérének,
 Elküldte disznóit a faluba, velük ment ő is,
 Hogy minden élelmet elpusztítsanak a faluban.
 Amikor a disznók a mezők minden termését felfalták,
 elárasztották a falut,
 És bementek a kunyhókba.
 Felfaltak minden élelmet a konyhákban, és levették
 a tűzről
 a fazekakat.
 Ekkor a falu minden lakosa, férfiak és nők, rátámadtak
 a disznókra, hogy leöljék őket.
 Amikor Ntié-Ngono látta, hogy mind együtt vannak,
 e pillanatban belefújta a kürtjébe.
 Tüstént mindenki egy vaskerítéssel körülvett
 földszávon találta
 magát.
 Megjelent akkor közöttük Ntié-Ngono,
 Mellén egy mágikus ékszerrel,
 És a varázslat hatására a férfiaknak, akik egy perce még
 öt feleséggel dicsekedhettek, máris női mellei nőttek,
 fejükön meg asszonyi hajfonatok.
 Ekkor a királynő azt mondta fivérének: »Valamennyit
 feleségül veheted,
 Nincs többé férfi közöttük, ezek csak asszonyok,
 a férfiak
 hasonlóvá váltak feleségeikhez.«”

A másik felsorolás vagy katalógus költőisége pedig való-
 sággal lenyűgöző, mivel abban a felkelő nap fényében
 életre kelő madarak és állatok bemutatása fogalmazódik
 meg (666–734. sor):

„Három mokus lépett ki egy olyan iskolából,
 ahol angolul tanultak.
 Egyikük, az élen haladó, hívta a többi,
 Mert meglátott egy fürt érett pálmadiót.
 Hívta őket, és így szólott hozzájuk:
 »Kameluk! kameluk! kameluk!«
 A második megkérdezte: »Uszaidé? Uszaidé?
 Uszaidé?«
 Az utolsó azt mondta: »Szomi! Szomi! Szomi!«
 Ebben a pillanatban ezt lehetett hallani:

»Így énekeltem: é-too-totoo, elmentem,
 hogy összegyűjtsem a pálmafák szívét.«
 És megkérdezték, honnan jön ez a madárdal.
 Erre azt válaszolták, ezek a Bengomejaák voltak,
 köszöntötték a maguk módján a nap első sugarait.
 És új kiáltás hallatszott: »Vigyázzatok a faluban,
 vigyázzatok!
 A karvaly lecsap a csirkére, nemsokára nem lesz több
 tyúk
 a faluban, ha eljön a karvaly anyósa vagy apósa.«”

Még két további felsorolás ékíti a szöveg második részét.
 Az egyikben a feleségszöktető főhős segítségére siető ro-
 konságot sorolja fel, akik a dühödt férjet akarják meg-
 fékezni. Majd a kibontakozó harc hevében érkező újabb
 segélycsapatok tagjainak – némi bemutatással kibővített
 – felsorolására is sor kerül. Sajátos módon az egyébként
 bőséges kritikái reagálások sorában csak Philip A. Noss
 amerikai kutató fedezi fel az eposzban helyet kapó kata-
 lógusok különleges poétikai szerepét. „Az eposz több,
 mint hőseik és csatáik egyszerű története. Olyan helyek,
 népek és kapcsolataik katalógusa, amelyek birtokosaik
 történetét jelenítik meg. Válaszokat kínál az identitás kér-
 déseire, kommentárokat nyújt a jelent alakító történelmi
 és legendás eseményekhez. Világának növény- és állatvi-
 lágát írja le. Rövid közzjátékokban a szerző idézi az embe-
 rek által fogyasztott ételeket és a körülöttük lévő erdők-
 ben termő gombákat. Saját dalába a kora reggeli madarak
 dalait éneкли bele, amikor azok új nap kezdetét hirdetik
 a cselekmény elbeszéléséhez, de mindig széles dimenziót
 nyit hozzá, dalok és táncok ezek a hallgatók, az ekang nép
 és maga az előadó dicséretére.”²

8. Anticipáció: jóslat, ami beteljesedik. Az afrikai gon-
 dolkodásmód természetesen más, a jós szerepe ezúttal
 a büntetés helyszínének megtalálása volt. Viszont úgy
 vélem, a helyszín megtalálását követő sorok megfelelnek
 annak a kritériumnak, mivel a történet folytatásának elő-
 levezéséről esik szó bennük.

„Amint egy pillantást vetünk a hegy másik oldalára,
 Ott látható egy magasan fekvő falu,
 Melyet Bengobo-nak neveznek, Efen-Ndonnál,
 a Kék Emberek törzsénél.
 Ekkor Nnomo-Ngan megkérdezte:
 »Elküldhetem-e száműzetésbe Mekui-Mengomo-
 Ondót
 a Kék Emberek országába?«

² NOSS, Philip A.: *L'épopée camerounaise. Mvet: Moneblum ou l'Homme bleu = Ba Shiru*, 1979, 1. sz., 52–53.

Megkérdezte a halottak szellemét: szo-o-o!
Igenlő jóslatok voltak hallhatók.
Nnomo-Ngan ekkor így szólt Akomához:
»Számúzzed Mekui-Mengomót a Kék Emberek
országába,
Efen-Ndonhoz.«”

XXIV. ének

Akoma Mba újra összehívta Ekan-Mebe'e főembereit.
Akkor mind összegyűltek. Azt mondta Ondónak:

„Mekui-Mengomót a Jemenjanok országába
számúzzom.
Ezért tudtára adom Ekan-Mebe'e összes
főemberének,
hogyan holnap el kell neki indulnia.”

Másrészt úgy tűnik számomra, a jelenetben, amikor a főhős megpillantja rabtartó várura asszonyát, és bele-szeret, az eposzének, ha nem is meríti ki a jóslat fogalmát, de a történet egy távoli részéhez (lényegében az utolsó sorokban olvasható fejedelmi döntéshez, amikor Akoma Mba a főhősnek ítéli a megszóktatott asszonyt) előremutatató sugallatot fogalmaz meg.

„Mekui-Mengomo megcsodálta Efen-Ndon feleségét,
az elragadó Nlem-Okele-Abumot.
Mekui-Mengomo megcsodálta szép hajkoronáját,
mely a pénzermékhez hasonló ékszerek fényében
ragyogott.
Mekui-Mengomo elköszönt Efen-Ndontól, és azt
mondta neki:
»Vissza kell térnem a börtönbe.«
Efen-Ndon és felesége búcsút vett tőle.
Mekui-Mengomo még egyszer megcsodálta
a fiatalasszonyt,
merően rátekintett, megcsodálta az arcát,
mely úgy ragyogott,
mint a látóhatáron felkelő telihold.
Mekui-Mengomo azt mondta a szíve mélyén.
»Ha nem kapom meg jutalomképpen ezt
a fiatalasszonyt,
amikor teljesítem az Efen-Ndon által elrendelt
munkát,
tűnjek el a földről, és úgy haljak meg,
hogyan közben sírok, Ngema!«”

9. Deus ex machina: isteni beavatkozás. Mivel a főhős és népe az isteni és halhatatlan faj, így az isteni beavatkozás abban merül ki, hogy a halhatatlan ekangok törvényszerűen legyőzik a halandók népét képviselő Efen-Ndont, az hiába szeretné visszaszerezni Mekui-Mengomo-Ondó-

tól csodaszép, elszóktatott feleségét. Egyébként a két nép közötti harcok során számos mágikus-varázsos elem ködök a cselekményhez.

10. Csodás lények jelenléte: szörnyek, félistenek (héro-szok) stb. jelenléte. Ugyanezt mondhatjuk a csodás lényeknek az eposzokban való szerepeltetését illetően, hiszen a csodás lény maga a főhős (népe más tagjaihoz hasonlatosan), aki a levegőben közlekedik, és lángot szóró lándzsájával meg a kibőfentett aranytojással egy szempillantás alatt képes megépíteni egy hosszú utat.

11. Epizódok jelenléte: nagyepikai művekben gyakran előfordulnak mellékesemények. Önmagukban lezárt részletek, amelyek nem viszik előre a cselekményt, de a műben fontos szerepük van. A hősök jellemvonásait további tulajdonságokkal egészítik ki: már az eddigiekből is kiderült, hogy ez (az egyébként közepes hosszúságú) szöveg is epizódok sorozatából épül fel. Az expozíciót a jós helyszíneresésének történetekkel tűzdelt megjelenítései követik. Ezután a főhős két kísérővel útra kell, és az utazás is számos, kisebb epizódra bomlik. Ezt követi a főhős útépítései sorozata, majd a fogva tartására kijelölt nagyúr feleségének az elcsábítása. És amikor Mekui-Mengomo-Ondo a szíve hölgységét megszókteti, különféle varázsszöveggel zajló küzdelmek megjelenítésének sorozata kezdődik.

12. Retardáció, késleltetés: úgy véljük, a jós helyszínelidézései, de akár a fogva tartás helyszínére való utazás kisebb-nagyobb epizódjai is kimerítik a késleltetés kívánalmát.

13. Epitheton ornans: állandó jelzők. A hős legfontosabb tulajdonságát jelöli ki. (Például Leleményes Odüsszeusz, Hős Hektór, Bagolyszemű Athéné. Akhilleusznek az *Íliász*-ban harminchat jelzője van.) A bulu eposz nem dúskál eposzi jelzőkben, mint ahogy azt a homéroszi szövegekben tapasztalhatjuk. De van benne néhány figyelemre méltó jelenség ebben a tekintetben is. Így például az ekangok harci eszközét minden alkalommal „lángot szóró dár-daként” említi. A vádlottért küldött hírvívő, Abé-Mam-Ondo több alkalommal „fiatal és félelmetes” (40., 45., 859., 912. sor stb.).

A formulaképződés felé vezet az a jó néhány ismételt mondat a jós hívó szava nyomán (aki a büntetés helyszínét keresi), miszerint a halottak szellemei némák maradtak. Hasonlóképpen az énekes betétekben szerepel egy formulává felnevelő mondat:

„Mit tegyek egy száraz bambuszsnáddal,
hogyan ellenségeskedést szítsak?”

De az igazi meglepetés az, hogy az epikai szövegben egy a homéroszi mértéknek teljességgel megfelelő, jellegzetes stíluselem (eposzi kellék), az epitheton ornans (díszítő jelző) is tetten érhető, mi több, a formulakutatás értelmezésében egy három motívumból építkező téma jön létre, amely időnként teljes formájában, időnként csak a kifejezés egyes részleteit tartalmazva, de számos alkalommal bukkan elő, amire egyébként maga Eno Belinga is utal az eposz bevezetőjében (lásd többek között 33., 75–77., 755–777., 781., 860., 955., 1025–1026., 1037., 1194., 1209., 1219., 1280. sor):

„Mikor Mekui-Mengomo megtudta, hogy Efen-Ndon feleségével elindult megszemlélni a munkahelyet és az utat, a nagyúr kihúzta lángot szóró dárdáját, és a kezébe fogta. Az ellenségeskedés jeleként befúrta ujját a földre, és a harag a fejébe szállt.”

14. Eposzi igazságszolgáltatás: a mű végén mindenki elnyeri méltó jutalmát, büntetését. Aligha vitatható, hogy megfogalmazódik ennek az eposznak a végén az igazságszolgáltatás. Más kérdés, hogy az afrikai gondolkodásmódnak megfelelően, különösképpen pedig ennek az adott történetnek a szellemében azért, mivel a küzdelmek egyik ágán a legyőzhetetlen (halhatatlan) ekang vasnemzetség egy képviselője foglal helyet, míg a másik oldalon az óhatatlanul esendő halandók találhatók:

„Elfogták Efen-Ndont, és Akoma elé vezették. Akoma-Mba ekkor azt mondta neki:
»Fiam száműzetésbe ment az országodba,
És te rabszolgává tetted, az utak építésének
szolgálatába állítva őt.
Tehát azt mondom neked, hogy jutalma ezért
az az asszony lesz,
akit ő elhozott.«
Megérintette Efen-Ndont varázserejű kispárnájával,
Megfosztotta összes varázsszerétől, ami őt
félelmetessé tette.
Ezután kiszúrták az egyik szemét,
Majd levágták az egyik fülét,
S a hátán négy vércsapoló bemetszést végeztek.
Azt mondták neki: »E jelekről fölismerik majd,
hogy utadon
az ekangokkal találkoztál.«
Ezalatt adtak neki egy oklevelet, amely őt
az előkelők rangjára emelte,

És személyét egyben Akoma alá rendelték.
Fogták a fiatalasszonyt, és visszaadták Mekui-
Mengomo-Ondonak,
Aki most már feleségül vette őt.
Mindent elmondtam, amit erről a mvet eposzról
tudok.”

15. Peroráció: berekesztés, a mű cselekményének lezárása. Az előző idézet kimeríti a lezárás kívánalmát.

16. Hexameter: a mű verselése. Hat verslábból álló verssor. Utolsó előtti versláb daktilus, az utolsó pedig spondeus vagy trocheus, a többi lehet daktilus vagy spondeus is. Ami az afrikai hőseposzok verselését illeti, arra Meletyinszkij már említett megállapítása vonatkozik: a vegyes, beszédszerű, recitativ és énekes elemeket is tartalmazó előadásmód. Más kérdés, hogy a Voigt Vilmos kategorizálása szerint professzionális folklór közlésmód körébe tartozó Egyenlítő-vidéki hősepikai szövegek előadásmódjának metrikai, illetve zenei vizsgálata még igen hátramaradt, és verselésmódjának pontosabb feltárásához legtöbb esetben (és így a mi szövegünk esetében is) nincs vizsgálatba vehető hangfelvétel. (Tény, hogy Zwé Nguéma nagyszövegéhez a kiadó mellékelte három kislemezt, azonban annak zenei elemzésére sem került még sor.)

II. További megjegyzések

A térség népeinek származása (érkezésük a Nílus vidékéről vagy a bantu népek északról délre vándorlása?)

A pahuin csoportba sorolt és kapcsolódó népek (ezek körébe tartoznak a buluk is) történelmi azonosulásának létezik egy sajátos forrása, a több kiadásban is létező *Afri Kara*,³ amely a népcsoport évszázadokon át tartó vándorlásának legendáját foglalja magába. E legenda bizonyos mértékben párhuzamos azzal, hogy az első néprajzi kutatók, főleg Henri Trilles és Günter Tessman a Nílus vidékéről, a niloták köréből származtatták őket. Újabban azonban a kutatók elvetik ezt a feltételezést, és a bantu nyelvű népeknek az északról délre való vándorlásához kötik a fang, bulu, beti és más hozzájuk sorolt (ntumu, eton, ewondo stb.) csoportoknak a mai területükre való érkezését. De miért említjük ezt Eno Belinga gyűjtése kapcsán? Azért, mivel magának az elvándorlásnak a ténye még ebben az epikai szövegben is felbukkan (lásd 140–153. sor):

³ ABOMO-MAURIN, Marie-Rosé: *Les pérégrinations des descendants d'Afri Kara*. Paris, L'Harmattan, 2012

„Ondo így válaszolt:
 »Azóta, hogy őseink, az ekangok elhagyták
 a következő
 országokat, egyiket a másik után:
 Anyu-Ngom ősi országát,
 Bibát,
 Mfulu-Amvamot,
 Bivelé-Velét,
 Ewa-Mekont,
 Ebap-Jopot
 Ekutu-Mintumot Aija'a-Minkent,
 Ngonelo-Zokot,
 Bejo-Bejo-Be-Tili-Meniut,
 Mimbem-Mengalt,
 Mesent,
 Láttak-e valaha fiút, aki azt kérdezi az apjától:
 Mikor fogok megházasodni?«

Ondoua Engutu írta 1948-ban, bulu nyelven a már említett, *Afri Kara leszármazottainak a vándorlásai* című, mitikus elemekkel átszőtt eredettörténetet, amely tehát epikai jellegű elbeszélés a fang-bulu-beti nép és a térség többi etnikai csoportjának múltjáról, származásukról. A mi paraszti életrajzíróinkhoz hasonló jelenségről van szó. A mesei elbeszélés az első őssel, Djang Hamatával kezdődik, akinek két felesége volt, és a második, Ana számos gyermeket szült. Többedik nemzedék tagja Afri Kara (az Afrika szóból), akinek hét gyermeke születik, és az ő leszármazottaik története, harcai és vándorlásai rajzolódnak ki az epikus elbeszélés következő nagyobb része során. A történet végén viszont felbukkan a gyarmatosítás kora is: harc a németekkel, a franciák érkezése. Mindemellett érdemes figyelembe venni e szöveg értelmezése során Abomo-Maurin megjegyzését. „Tudd, hogy ezt a történetet úgy kell olvasni, mint a mvet eposz szövegének egy epizódját. Sok ilyen történet van. Ezért senkinek sem szabad azt gondolnia, hogy ez a könyv történelmünk igaz története.”⁴

A közép-nyugat-afrikai hőseposzokpusz és a korai afrikai vaskultúra – az archaikus civilizációk harci hagyományai

Kétségtől az afrikai művelődéstörténet egyedülálló jelenségét képezi a térségben kifomálódott gazdag hőseposz

anyag és a hagyományos afrikai vasművesség különleges kapcsolata, amelyet Eno Belinga japán kollégájával feltár. Bár a jelenség maga már a korábban kiadott szövegekben felbukkan (elsősorban Tsira Ndong Ndoutoume mvetének-szövegeire gondolok), a kérdéskörre a figyelmet minden bizonnyal Eno Belinga irányította rá. Különösképpen, hogy a másik szakmája a geológia volt.

E kérdéskörnek az egyik legfigyelemreméltóbb mozanata, hogy az afrikai vasművesség kezdetét ma már kutatók széles körben a Kr. e. II. évezredre teszik, vagyis a mintegy négyezer éves vaskultúra mintha arra utalna, hogy ez a technika éppen ezen a földrészen született meg. Bár mindmáig hatalmas viták folynak erről, főleg az átvételi útvonalak tekintetében, eléggé meggyőzőnek tűnik az, amit Hamady Bocoum említ (a korábbi tézis ellenében, amely hettita eredetet feltételez a vasművesség megszületése tekintetében). „Diop állította fel azt a hipotézist, miszerint a vaskohászat technológiája az ősi és afrikai Egyiptomban született meg. Értekezésének alátámasztásaként több helyi felfedezést is közöl, amelyek közül a legkiemelkedőbb egy vasdarab, amit redukcióval állítottak elő, és a Krisztus előtt 2700 környékén épült Nagy Piramis szellőzőnyílását zárták le vele.”⁵

Tegyük hozzá, a bantu nyelvre irányuló történeti nyelvészet is nagy figyelemmel kíséri a vaskohászat afrikai megjelenésének és kialakulásának kérdését. Jan Vansina 2006-os tanulmányában azt állítja,⁶ hogy protobantu kifejezésekre, szókincsre irányuló, kiterjedt nyelvészeti elemzések idővel pontos időbeliség feltárását is lehetővé teszik majd. Egyébként Eno Belinga úttörő szerepét szinte minden újabb elemzés alátámasztja, gyakran hivatkoznak arra a tanulmányra, amelyet volt szerencsénk annak idején elsőként éppen a mi konferenciakötetünkben közreadni 1984-ben.⁷ Így például Joseph-Marie Essomba hatalmas könyvében, amely sok száz oldalon mutatja be a vas civilizációjának a szerepét a közép-afrikai, pontosabban a dél-kameruni közösségekben, hosszasan hivatkozik Eno Belinga elemzésére. Mint írja: „Az Eno Belinga professzor által gyűjtött történetek, Akoma Mba eposza nagyfontosságú forrásul szolgált számomra a fang-bulu-beti körében élő vascivilizáció megismerésében, annak minden aspektusa tekintetében: az eredet kérdésében, a gazdasági, technikai, társadalmi és kulturális oldal szempontjából egyaránt. Ezeknek az adatoknak a többségét meg fogják majd találni (könyvünkben) a fang-beti-bulu dél-kame-

⁴ Uo., 7. Az idegen nyelvű idézeteket saját fordításomban közlöm – B. Sz.
⁵ BOUCUM, Hamady: *Iron Metallurgy in Africa. A Heritage and a Resource for Development = The Origins of Iron Metallurgy in Africa. New Lights on its antiquity. West and Central Africa.* Ed. BOUCUM, Hamady, Paris, UNESCO Publishing, 2004, 100.
⁶ VANSINA, Jan: *Linguistic Evidence for the Introduction of Ironworking into Bantu-speaking Africa = History in Africa*, 2006, 321–361.

⁷ ENO BELINGA, Samuel-Martin: *La civilization du fer et l'épopée orale du mvet des Bulu du Cameroun (Afrique Centrale) = Folklore in Africa today: Proceedings of the international workshop: Budapest, 1–4. XI. 1982.* Ed. BIERNACZKY Szilárd, Bp., ELTE BTK, Folklore Tan-szék, 1984, 445–487.

runi népek körében élő vasművesség technikájának és gazdasági, illetve társadalmi-kulturális vonatkozásainak szentelt fejezetek átvizsgálásakor.⁸

Steeve Elvis Ella, aki ugyan ismeri Eno Belinga eposz-könyvét, mi több, az ő fiának, Charles Belinga B'Enónak a vas civilizációja és az eposz kapcsolatát elemző doktori disszertációját, sőt erről 2007-ben írt színdarabját is, nem idézi szerzőnk, amikor egyébként bizonyos ideológia/filozófia teremtési kísérletezéssel közelít témánkhoz, körbejárva a vastémát. Alfejezetcímei azonban árulkodók: *Egy alapvető rejtély kérdése, A vas túlzott használatának betiltása ontológiai-etikai döntés, A vas mint a felismerés motívuma, A vas mint a halhatatlanság záloga.*⁹ A mvet eposz jegyében egyébként számos irodalmi mű is született, így nemcsak Charles Belinga B'Eno, a professzor fia, de például Essindi Mindja is alkotott egy színdarabot, *A mvet: a vas háborúja* címmel, 2009-ben.

A vas mint az erő szimbóluma egyébként a mvet eposzok minden ismert változatában megtalálható. Most csak az Eno Belinga gyűjtötte változatra utalva, az eposz egy sora: „Az ekangok nemzetsége kemény, mint a vas.” (1116. sor.) De már indulásképpen a feldühödött apa, majd a harcra kész főhős is vasfegyverzetet, vassisakot ölt, és vastört vesz a kezébe (27–34., és 47–52. sorok). Em-lítés kerül vaskerítésről (259. sor), vastoronnyról (818., 827., 83. sor), vas hajító dárdáról (984. sor), sőt vasbeton építményekről (1149. sor). Majd a harcok idején vasfalról és vashálóról. És a küzdelmek közepette magára a vasművességre is utal az eposzének.

„Kpwo! Ondo [a főhős apja] kilépett a tömegeből,
és azt mondta:
„»Ebben a pillanatban el kell repülnöm, hogy
segítsek a fiamon,
Hívom a kovácsműhelyt, mely meglágyítja a vasat,
azonnal meg kell lágyítanom Efen-Ndont.«”

Ennek kapcsán kell említenünk, hogy Stephen Belcher 1999-ben, Marc Mvé Bekale 2018-ban felveti a szövegekben szereplő gépek (lásd még betonépítmények is), illetve az ekangok repülési képessége kapcsán az európaiak megjelenésének hatását. Amint Belcher írja: „A varázslat ahelyett, hogy az isteni lények elveszett és mitikus világát sugallná, felnagyítja a történet léptékét, funkciója nagyjából olyan, mint a speciális effekteké. Úgy tűnik, hogy a varázslat nagy része az európai hatalom tizenkilencedik

századi vízióját és a technológia csodálkozó megfigyelését tükrözi, hasonlít ahhoz, ahogyan Amos Tutuola regényébe, a *The Palm-Wine Drinkard*ba [magyarul: *Részeg a bozótban* – B. Sz.] a felismerhető gyarmati realitások transzformációit beépíti.”¹⁰

Ami viszont a mvet énekekben központi szerephez jutó ekangok, mint a vas nemzetsége, illetve az archaikus (primitív?) közösségek úgynevezett törzsi háborúinak témáját illeti, érdemes körbenéznünk kissé szélesebb körben. Magyarul is elérhető Pierre Clastres kétségkívül figyelmet érdemlő 2015-ös kötete, amely egyrészt az erőszaknak az emberi művelődéstörténetben való jelenlétét, másrészt a primitívek folyamatos háborús készletének kérdését veszi górcső alá. Szerinte egyébként hiányzó kérdéskör ez az újabb néprajzi szakirodalomban. Illetőleg cáfolja mind a háborúzás esetleges biológiai gyökereit, mind a vadászat (élelemszerzés) által kialakuló erőszakra való hajlandóságot, és a szakirodalomból jól ismert törzsi háborúk jelenségkörét a társadalom szintjén mint szociológiai jelenséget kívánja megközelíteni.

Megvallom, Clastres elemzését túl elméletinek, a tények világtól való teljes elszakadásként érzékelem, mivel úgy vélem, a harci hagyományok gyökerében több minden rejlik. Aligha kapcsolhatjuk ki, hogy az archaikus társadalmakban a mindenkiben élő agresszivitás minden bizonnyal felfokozottabb, mint a modern társadalmakban, még ha ezzel önmagában a háborúzás készletés nem is magyarázható. Másrészt érdemes felfigyelnünk arra, hogy éppen a prekoloniális afrikai történelemmel foglalkozó európai és afrikai kutatók mind gyakrabban vetik fel a maskulinizmus szerepét. Szinte egyedülálló, mégis igen jellemző esetként említhetjük a jagakomplexumot. Ez a történelemből első alkalommal az 1560 évekből ismert kongói-angolai rabló-gyilkoló, majd rabszolgavadász bandába verődött csoportosulás utóbb évszázadokon át min-tává vált egyes törzsi hatalmak számára. Jellemző módon Magyar László törzsfő apósa az angolai ovimbunduk lakta Bihében vélhetően ennek az életideálnak a túlhajszolása miatt bukott meg (leváltották vagy megölték, a pontos valóság mára nem deríthető ki), miközben honfitársunk felfigyelt a pakaszerek titkos mozgalmára, amelyek éppen az 1840-es évek végén még mindig létező, újra meg újra formálódó, aktívan működő, agresszív bandák megfékezésére jött létre.¹¹

Vagyis a mi témakörünkben fellelhető eposzokban a tobzódó harci események szinte kivétel nélkül csodás-

⁸ ESSOMBA, Joseph-Marie: *Civilisation du fer et sociétés en Afrique centrale: le cas du Cameroun méridional: histoire ancienne et archéologie*, Paris, L'Harmattan, 1992, 142.

⁹ ELLA, Steeve Elvis: *Mvet ékang et le projet Bikalik*. Paris, L'Harmattan, 2011, 125–139.

¹⁰ BELCHER, Stephen Paterson: *Epics of Central Africa = Epic Traditions of Africa*. Bloomington, Indiana University Press, 1999, 54.

¹¹ MAGYAR László: *Dél-afrikai utazásai 1849–57. években*. Szerk. HUNFALVY János, Pest, Emich, 1859

mágikus elemekkel kapcsolódnak össze. Szinte azt mondhatjuk, e hagyományos közösségek westernjeként, krimi-jeként funkcionálnak. Elfogadható viszont Clastres-nak az az állítása, hogy a háborúk gyökereit nem az emberi biológiában vagy pszichológiában, mi több, még csak nem is a vadászat adta gyakorlatban lehet megtalálni, hanem a törzsi társadalmak esetében sem szimpla, sőt éppen hogy igencsak bonyolult társadalmi struktúrában, gyakorlatban. (Lásd például Ecsedy Csaba felvetését az új törzsfőnökök próbaháborúját illetően.¹²) Ami viszont Clastres hiányérzetét illeti, már ami a néprajz, illetve kulturális antropológia területén nem létező elemzésekre vonatkozik az archaikus társadalmak harci hagyományai tekintetében, ez afrikai oldalról, úgy tűnik, erősen cáfolható. Számos írás lenne említhető. Itt most én azonban csak az Ali Mazrui által szerkesztett, viszonylag régebbi, bár igen gazdag anyagú tanulmánykötetet említem, amelynek bevezetőjében, illetve tanulmányában maga a szerkesztő írja, hogy: „A főnök megszervezi népe munkáját közfeladatokra, és felelős a bevételek beszedéséért és társadalma vagyonának elosztásáért, valamint a választott bírósági, együttműködési és konfliktusmegoldási funkciók megszervezéséért és koordinálásáért ebben a társadalomban.

A politikai tekintély megjelenése inkább a katonai túlélés diktátumaihoz kötődött, mint a gazdasági önellátás fellendítéséhez. Ha Caesar megfigyeléseire kell támaszkodunk, akkoriban a germán törzseknek csak a háború idején voltak közös főnökeik, mivel a béke helyreállítása után a kis klánoknak külön főnökeik voltak, akik az igazságszolgáltatást és az összekülönbözésekkel kapcsolatos megbékéltetést felügyelték. A tekintélybővítés elve viszont szorosan kötődött a katonai biztonság kérdéseihöz, nem pedig a gazdasági jóléthez.”¹³

A győzedelmes ekang nemzetség halhatatlanságának a problematikája

Lluís Mallart Guimerà katalán professzor könyvében,¹⁴ amely Zwé Nguéma mveteposz-változatát elemzi, felveti azt a kérdést, hogy a halhatatlanság fogalma talán mégsem fedi az eredeti szövegek megfogalmazását, és nyelvészeti alapon igyekszik rávilágítani arra, hogy a vas népe, az ekangok esetében talán nem a halhatatlanság, hanem csak a legyőzhetetlenség merül fel. E feltételezésnek van bizonyos igazsága annak fényében is, hogy az újabb elemzések az eposzi történetekből igyekeznek fényre hozni mind

a rabszolgaság, mind a gyarmatosítás, mind az európai behatolás, mind az európai technológia megjelenésének bizonyos következményeit, lenyomatait. Vagyis a vas népe kettős értelemben is képletes tartalommal bír akár az eposzok afrikai közönsége számára is: egyrészt az európai felsőbbrendűséget hordozzák, de sokkal inkább és ellenkező oldalról azt a csak mitikus formában, áttételes formában létező (ős)erőt, amelyet az afrikai kulturális és társadalomtörténeti hagyomány a behatolókkal kíván szembeszegezni.

Más kérdés, hogy a halhatatlanság révén lehetőség keletkezik például a sumer Gilgames eposzsal való összevetésre. Másrészt az, hogy ezekben az epikus történetekben a halhatatlanság fogalma van jelen a győzedelmes ekangok tetteivel összefüggésben, ma már oly mértékben elterjedt a mind jobban kiszélesülő szakirodalomban, hogy nincs esélye annak, Mallart Guimerà felvetése jelentősebb visszhangot tudna kiváltani. Kétségtelenül felmerül viszont, hogy az elemzések nem lennének-e elmélyíthetők a térség népei körében élő vallási hiedelmek összehasonlító elemzésével. Ebben a tekintetben egyébként vannak máris bizonyos törekvések, nem beszélve a régi, nagy értékű klasszikus forrásokról.

A legsajátosabb, bár kétségtelenül az afrikai filozófia-teremtés áramkörébe illeszkedik, Eno Belinga fia, Charles Belinga B'Eno elmefuttatása. Disszertációjában, utalva arra, hogy az engoñ jelentése vasdoboz, vagyis vas, továbbá hogy az ekang nép isteni leszármaztatású, a következő filozófiai gondolatot veti fel: semmi nem jön létre, semmi nem vész el, minden átalakul. És ebből a következőt vezeti le: a vas – átalakulás; az átalakulás – halhatatlanság; a vas – halhatatlanság.¹⁵

Közjátékok (énekes betétek) a térség népeinek eposzaiban

Jól ismerjük az afrikai éneketétes mesék természetét. Látszólag azonos jellegű közbevetésekkel, interaktív megállásokkal van telítve az itt elemzett bulu hőseposz is. Valójában azonban az eposzunkban található, szóló-kórus válaszoltság formájában elhangzó énekes közjátékok jellegükben, megfogalmazásukban különböznek a mesék versbetéteitől, még ha a szerepük szinte azonos is: itt is, ott is arra szolgálnak, hogy fenntartsák a hallgatóság tagjainak a figyelmét, mégpedig azzal, hogy éneklésre bírják, és így aktivizálják őket.

¹² ECSEDY Csaba: *Magyar László, 1818–1864 = Ethnographia*, 1969, 4. sz., 557–564.

¹³ *The Warrior Tradition in Modern Africa*. Ed. MAZRUI, Ali A., Leiden, E. J. Brill, 1977, 1., 18.

¹⁴ MALLART GUIMERÀ, Lluís: *Un cant èpic africà. Una crítica al poder absolut*. Tarragona, Publicacions URV, 2014

¹⁵ BELINGA B'Eno, Charles: *Des rapports entre la métallurgie du fer et l'oralité dans le Mvet Ekan. Thèse de doctorat*. Paris, INALCO, 1996, 200.

Más kérdés, hogy az énekes mesékben többnyire megformált énekszövegek találhatóak, amelyek vagy az adott mesei helyzet lelki állapotát húzzák alá, vagy a cselekmény egy mozzanatát emelik ki. Az eposz szövegében inkább egyfajta interaktív párbeszéd zajlik: az előadó kiszól, rögtönöz, az eposzi szereplőkre vagy a cselekmény kis darabkaira hívja fel a figyelmet, vagy bizonyos nevelő célzatú megjegyzéseket tesz, sőt dicsőíti önmagát (persze énekelt formában). Ezek az aktualizálások teljes mértékben rokonok más afrikai, sőt ázsiai eposzok hasonló rögtönzéseivel (az ugyancsak Egyenlítő-vidéki mongo *Liandzsa* eposzok énekesei fehér hallgatóság esetén akár még a fehérék őket odaszállító hajóira is tesznek utalásokat, de például a kirgiz *Manasz* eposz is telve van pillanatnyi aktualizálásokkal).

A hangszeres kíséret természete ugyancsak a hiányzó felvételek, illetve a hiányzó lejegyzések és elemzések következtében nem deríthető fel. Egyesek szerint utal az adott hős karakterére (akár a Wagner-operák vezérmotívumainak technikáját felidézve!), mások ezt tagadják.

Vizont említést érdemel Mallart Guimerà professzor értékes elemzése,¹⁶ amely Zwé Nguéma eposzának énekbetétei (ahogy ő nevezi: interludiumok/közjátékok) szövegében azt mutatja ki (ismét csak igazolva az aktualizálás tényét), hogy az énekes két hónappal Gabon felszabadulása után nem véletlenül hivatkozik folytonosan ezekben a közjátékokban (összesen ötven alkalommal) mint apjára a mvet ének főhősére, Mbára, mivel egy akkori politikus, Léon Mba számított a felszabadulás atyjának. (Nguéma eposzát 1960. október 3-án vették szalagra, míg a függetlenség proklamációjára augusztus 11-én került sor.)

A térség eposzainak sajátos tartalmi-formai függelékei: a szövegeket indító teremtésmítoszok és genealógiák

Eno Belinga gyűjtésének egyik megragadó mozzanata a szövegből kiemelt és az előszóban szerepeltetett teremtésmítosz, illetve a hozzá kapcsolódó genealógia. Itt most csak a teremtésmítoszt idézzük:

1. A Föld volt,
2. fák nélkül, kövek nélkül,
3. hegyek nélkül, gyökerek nélkül.
4. A Föld elkészült, körülvéve vízzel.
5. A „beavatott tojás” hirtelen lebegni kezdett a vizek fölött anélkül, hogy valaki kézbe vette volna.
6. Ekkor a „beavatott tojás” magamagától mozgásba jött.

7. És nemzé a Vérfia felhőt,
8. a Vérfia felhő nemzé a Felhőfia eget,
9. a felhőfia ég nemzé az Égfia napot,
10. az Égfia nap nemzé a Napfia úrt,
11. a Napfia úr nemzé az Ūrfia szerelmet,
12. az Ūrfia szerelem nemzé a Szerelemfia szépséget,
13. a Szerelemfia szépség nemzé a Szépségfia-Holttestet,
14. a Szépségfia holttest nemzé a Holttestfia igazmondót,
15. a Holttestfia igazmondó nemzé az Igazmondófia viselőst,
16. az Igazmondófia viselős nemzé a Viselősfia teremtő istent, ő nemzé a Viselősfia halhatatlanok istenét is, ő nemzé a Viselősfia Zongot is, akit úgy is neveznek, hogy Ndong-Mebege, Oku népének istene.

Ha áttekintjük immár több tucatnyira kiszélesedett anyagunkat, amely a térségből rendelkezésünkre áll, azt kell gondolnunk, amit az egyik első, szóbeli hagyományokat gyűjtő kutató, Henri Trilles említ. Ugyanis amikor Ndoume nevű adatközlőjétől lejegyezte a fang vallásosság alapjául is szolgáló genezisztörténetet, arra gyanakodott, hogy a keresztény missziók hatása rejlik annak háttérében. Csak amikor az európai kultúrától teljesen elzárt helyeken sikerült megismernie a további változatokat, győződött meg a helyi hagyomány eredetiségéről. Idézünk az ő lejegyzése elejéből is, mivel az az Eno Belinga-féle változattal bizonyos rokonságot mutat.

„A dolgok eredeténél, mindenek eredeténél, amikor semmi sem létezett, sem az ember, sem állatok, sem növények, sem ég, sem föld, semmi, semmi, semmi, csak Isten volt. Isten volt, ő volt. Egy és három éves volt. Hogyan volt ezt lehetséges? Nem tudom, apám hallotta, ő hallotta így mondani. Ezt az Egy Istent nevezük Nzamének, és a Háromnak, akik azok.

Az, aki, ha akár egy másik szókezdetre is következte-tünk, láthatatlanná tette.

Nzame és csak egyről beszélhetünk, bár őket Nzamének, Mébère-nek és Nkwának is hívjuk. S kezdetben Nzame megalkotta az eget és a földet, és ő a Mennyet tartja fenn magának. A föld, nagy levegőt vett felette, és lehelete hatására föld és víz született, minden a maga részéről. Nzame mindent megalkotott: az eget, a napot, a holdat, a csillagokat, az állatokat, a növényeket, mindent. És miután befejezte mindazt, amit most látunk, odahívta Mébère-t és Nkwát, és megmutatta nekik a művét.

- Amit tettem, helyes-e, kérdezte tőlük?
- Igen, jól tetted, ez volt a válaszuk.

¹⁶ MALLART GUIMERÀ, Lluís: *Les interludes du mvet de Zwé Nguéma* = *Journal des Africanistes*, 2009, 1. sz., 209–240.

– Van még valami tennivaló?
És akkor Mébère és Nkwa azt válaszolta neki:
– Sok állatot látunk, de nem látjuk a vezetőjüket, sok növényt, de nem látjuk a gazdájukat?

Így aztán, hogy mindenkinek mestert adjanak, a teremtmények között kijelölték az elefántot, mert volt bölcsessége, a tigris, mert volt ereje és ravaszsága, a majmot, mert volt benne huncutság és hajlékonyság.¹⁷

Érdeemes észrevenni, hogy ebben a teremtéstörténetben is előjönnek azok a nevek (legfőképpen Nzame), amelyek az egyes eposzoknak többnyire az elején, különféle színezetben, megnevezéssel és minőségben felbukkannak. A teremtésvíziót pedig mindig a genealógiák, az első ősök, klánok felsorolása követi, a törzsi összetartozás megerősítéséül. A térség népeinek vallási hiedelmei, a gyűjtött eposzok teremtéstörténetei és a genealógiák kapcsán érdemes lesz a jövőben egy alapos összehasonlító vizsgálatot elvégezni, mert fontos tanulságokat sejtet egy ilyen elemzés lehetősége.

Mindemellett most egy olyan sajátos teremtéstörténetet idézünk itt, amely nem egy eposzból, hanem Bonaventure N'dong 1974-ben írt disszertációjából származik, és az Afri Kara témával (a fang eredettörténet egy traditionalista által nyújtott, sajátos változata) foglalkozik:

„A mvett a férfiak születésekor érkezett és akkor így érkezünk ide.
A mvett megérkezett a születések idején
Milyen volt e férfiak születése?
Ilyenek voltak
amikor a tojásgyűrű
»tubug«-gá robbant szét
ő segítette világra Minkur-Ki-Akit,
Minkur-Ki-Aki segítette világra Endendan-Minkurt,
Endendan-Minkur, ő segítette világra Mbaguét,
Mbagué nemzé Sokome-Mbát
Sokome-Mba az, aki nemzé Nkw-Sokomét
Nkw-Sokome segítette világra Mebeghe-Me-Nkwát
És Mebeghe
akkor az egyik,
aki falnak ütődik [a nemzés eufemisztikus kifejezése]
világra segítette Nzamét,
akkor újra neki ütődött a falnak,
világra segítette Kama-Mebeghét,
még világra segítette N'Na-Mebeghét
N'Na-Mebeghe, ő az, saját maga,
aki világra segítette az embert,
akit Otsue-Elarénak neveztek

Otsue-Elare, ő az, saját maga,
nekiütődött a falnak,
világra segítette Angonbere-Otsue-t
Angonbere hozományt halmozott fel vasból,
és elindult megházasodni
egy fiatal lányt Mengurából
egy fiatal lányt Mengurából, őt magát
magával hozta.”

Vajon a számos adódó példa közül miért éppen ezt választottuk? Azért, mert egy sor bizonyító mozzanat rejlik benne. Felbukkannak az immár több helyről is ismert isten-, félistennevek (még ha más pozíciókban is, mint más szövegekben). A férfiak születése összefügg a tojásgyűrűvel. De még izgalmasabb, hogy a vaskultúra létezése is fényes igazolást kap, ugyanis Otsue Elare, aki lényegében itt az első ember, vashozományt gyűjt feleségszerzéshez. Ez pedig csak Eno Belinga és japán kollégája tanulmányából tudható ilyen értelmezésben.

Röviden utalnunk kell a fang és bulu vallásossággal és teremtésmítoszzal (mi több, az ősök koponyáinak tiszteletével) összefüggésben a byere vagy byeri beavatási rítuskomplexumról, amely az ősök kultuszával összefüggő, bár napjainkra az európaiak (keresztény missziók) nyomására szinte teljesen megsemmisült vallási gyakorlatot alkotta, és egyúttal egy csak férfiak részvételét engedélyező titkos társasághoz is kapcsolódott, amelyhez egy (szerencsére felgyűjtött és lejegyzett) monda (mitsim) is kötődik, mégpedig a kultusz történetét összefoglalva, természetesen a tanulmányunkban is több helyen érintett, ismertett pahuin vallási struktúrával a háttérben.

Összefoglalóan megállapítjuk (a téma részletes kibontását későbbre hagyva), hogy számunkra, akik más világban élünk, más nyelvet beszélünk, kultúránk más részei alkotják mindennapi tudatunk aktív mezőit, legyünk őszinték, ezek a leszármazási adatokkal szolgáló felsorolások nem sokat mondanak. Az eposzokat létrehozó közösségek számára azonban különleges fontossággal bírnak, hiszen a közösségi összetartozás fontos támasztékait adja annak a tudata, milyen közös ősökkel rendelkeznek. Vagyis, ahogy már említettük, a genealógiák a kulturális és történelmi azonosságtudat forrásainak számíthatnak. Tegyük hozzá, azért e felsorolások néha olyan mitikus-mitologikus adatokkal is szolgálnak, amelyek felkelthetik érdeklődésünket, és értelmezésük már nemcsak a helybéli közösségek, hanem az afrikai és nemzetközi tudomány számára is érdemleges feladatot jelent.

¹⁷ TRILLES, R. P.: *Proverbes, légendes et contes fang = Bulletin de la Société Neuchâtoise de Géographie*, 1905, Neuchâtel, 230.

Záró megállapítások

A *Moneblum avagy a két ember* eposza természetet idéző, különlegesen poétikus részleteire magunk is tettünk utalást. Szépen foglalja ezt össze, amint említettük már, Philip A. Noss amerikai kutató Eno Belinga eposzközléséről készült ismertetésében. Itt most csak a természetábrázolásra vonatkozó sorokat ismétljük meg a már idézett megjegyzései közül: ez az „eposz több, mint hőseik és csatáik egyszerű története... Világának növény- és állatvilágát írja le. Rövid közjátékokban a szerző idézi az emberek által fogyasztott ételeket és a körülöttük lévő erdőkben termő gombákat. Sajat dalába a madarak kora reggeli dalait éneklé bele, amikor azok új nap kezdetét hirdetik a cselekmény elbeszéléséhez...”¹⁸

Napjainkban Afrikában is felfedezték, felfedezik a nőt mint a társadalom egyenrangú tagját. Társadalomelméleti és -történeti művek sora igyekszik számot vetni azzal, vajon milyen szerepkör jut a régi és a mai Afrikában a női nemnek. Kutatások sora irányul a folklórszövegekben felbukkanó nők alakjára. E téma elemzése eposzszövegeink esetében is igen gazdag aratást hozna. Idézhetnénk itt a *Moneblumból* a száműzött főhős és a fogoly őrzésével megbízott várúr felesége között szövődő szerelmet vagy amilyen lovagiasan fogadja oltalmába megmenekítése nyomán e hölgyet Akoma Mba, a halhatatlanok fejlődeme. De milyen sajátos helyzetet teremt Zwé Nguéma eposzában az a halhatatlan ekang nő, aki a halandók főhősébe lesz szerelmes? Most azonban csak egyetlen példát említek (a közép-nyugat-afrikai területre irányuló elemzési térségünk egy másik kis bantu csoportjától, az igencsak kis lélekszámú mbédé/obamba törzsi közösségtől): íme, hogyan fogalmazódik meg egy harcos, egy különleges képességekkel rendelkező és hatalmas küzdelmeket megvívó epikai hős szerelmi éneke.

„A Sas fia vagyok
És marhaszúró lándzsa
Ontsiamu vagyok [vagyis rizofor, egyfajta mangrovefa]
Gyökereiben erős
Könyörögj szerelmednek
Ossza meg gyűlöletét,
A szerelem a hasában kuporog
A gyűlölet a szívben ég
Ha szeretsz, tartsd meg szíved titkában
Ha a világ szemébe kiáltod,
Féltékenységet és gyűlöletet vetsz.”¹⁹

Nem kívánunk itt most abba a komplex kérdéskörbe belekavarodni, amely ezekkel a gazdagon fényre jött eposzokkal és a főleg a mvet énekekkel kapcsolatban zajló afrikai filozófiateremtési lázat foglalja magába. Mindesetre említést érdemel egyrészt az a főleg Grégoire Biyogo névvel fémjelzett törekvés, miszerint a pahuinokat, illetve a térség népeit a Felső-Nílus vidékéről származtatja. Mi több, e népek kultúráját a fellelt hangszerpárhuzam okán (óegyiptomi hárfá és a mvet hangszer kétségtávon kívül fennálló hasonlósága) egyenesen Ekhnaton fáróig vezeti vissza. Arról beszél e vélekedés legfőbb híve, Biyogo, hogy a zsidók Hagadája (kivonulása) idején következik be a pahuinok Amatája (elvándorlása) a nagy folyó mellékéről. De ehhez az is hozzájárul, hogy Henri Trilles páter (a Felső-Nílustól való származtatás egykori meggyőződéses híve) a múlt század elején megjelent könyveiben és tanulmányaiban többször is kísérletet tett az óegyiptomi, illetve a fang-bulu-beti nyelv rokonságának bizonyítására.

Az afrikai világlátás, világkép, filozófiai gondolkodás feltárására irányuló bizonytalan törekvések sorában egy másik ilyen próbálkozás a Naprendszer bolygóinak összevetése az eposzok, illetve e népek istenvilága szereplőivel. Mégpedig arra az analógiára felfűzve, hogy az európai bolygónév-elnevezésekhez is istenek, az ókori mitológia istenei szolgáltak forrásul. Laurent Minko Bengone elképzelését e témát illetően elsősorban a Tsira Ndong Ndoutoume szövegváltozataiban szerepeltetett legendás műfajteremtő ős, Oyono Ada megnyilatkozásaira hivatkozva tárja elénk.²⁰

Ezeket az eredményeket a következőképpen lehet összefoglalni.

– Az univerzum minden anyaga kezdetben réz színű tojás (Aki Ngoss) formájában koncentráldott.

– A tojás felrobbant, és felhőket szült (Minkut).

– Azáltal, hogy nagy égitestek születésére agglomerálódik, a felhő (Minkut) formájában lévő anyag Biyemyemának nevezett tereket hoz létre. Így a terek (vagyis itt ürességek) születnek az anyag különféle tárgyakká való tágulásával és agglomerációjával.

– A Nap és a bolygók felvonulása Oyono Ada számára istennek és finak tűnik, ezért Mebegue (Nap) és fiai, Nzame ye Mebegue (Föld), Kara Mebegue (Jupiter), Ndong Mebegue (Szaturnusz), Zong Mebegue (Mars).²¹

Több érdemleges eredménnyel kecsegtetnek a társadalomtudományi összefüggések feltárásai. Így például a zulu Shaka és a halandó oku nép fő hőse, a kérlelhetetlen Zong Midzi vagy Abo Mama vagy Oveng Ndoumou Obame

¹⁸ NOSS: *i. m.* (1979), 53.

¹⁹ LEYIMANGOYE, Jean-Paul: *Olende ou le chant du monde. Légende populaire, Libreville*. Ministère de l'Éducation Nationale et Montréal, Québec – Beauchemin, 1976, 66–67.

²⁰ MINKO BENGONE, Laurent: *Comprendre autrement le Mvett Paris*, L'Harmattan, 2008, 77–83.

²¹ Uo., 77.

(és még számos más néven megnevezettek) közötti összevetésnek az a tanulsága, hogy a saját hatalmi presztízse növelésére törekvő, kérlelhetetlen vezér/főnök magára marad, és öncélú küzdelmeivel egyáltalán nem a közjót szolgálja, amely mai afrikai államférfiaknak is tanulságul szolgálhat.

De a napjainkig elvezető nagy változások, az európai kultúra és civilizáció hatása (új technikai eszközök megjelenése), másrészt a súlyos következményekkel járó rabszolgakereskedelem és gyarmatosítás, az ezzel járó kényszer munkák emléke is sajátos módon leképeződött a térség eposzi folklórkincsében.

Belchertől az előző helyről idézzük: „ez a világlátás nem teljesen kritikátlan. Ha az európai technológiát olyan mágikus erőkké alakítják át, amelyeket a hősök el tudnak sajátítani, akkor minden bizonyosan a gyarmatosításról, a kényszer munkáról és az útépitésről alkotott európai [az európai jelenlét következtében bekövetkezett – B. Sz.] jelenségről is negatív kép alakul ki. Az biztos, hogy ezeket a feladatokat a hősnek kell teljesítenie, és ebben a tekintetben Mwindo [a kongói nyangák eposza – B. Sz.] küzdelme visszhangzik Nyamurairivel vagy bármely olyan mesebeli hős tetteivel kapcsolatban, aki meg akarja menteni a hercegnőt az ogre (szörny) várából. De az olyan szöveg, mint a Mvet-Moneblum, egyértelműen a gyarmati szolgátság világát idézi, mert részletezi, hogyan öltöztetik fel, helyezik el és látják el a munkáscsapatot, mielőtt munkába küldik. Ezek az adminisztratív jellegű és munkaerő-foglalkoztatási leírások egyértelműen gyarmati eljárásokra és politikákra utalnak.”²²

Marc Mvé Bekale tanulmányában egy igen jellemző részletet idéz ugyancsak erre a vonatkozásra utalva, vagy még inkább a rabszolgakereskedelem leképezését sejtve, Zwé Nguéma eposzából. „Medza M’Otouang Mba, egy fiatal, neves harcos egy katonai expedícióból érkezik, és fogolykaravánt terel Engongba:»A távolból közeledtek a foglyok karavánjának dalai. Dicsőséges pillanat volt: zajos dalok hallatszottak közelebből ... Sorba! Felsorakozni! Sorba! Mindenkinél a vonalban kell maradnia! <

A pillanat dicsőséges»Engong számára, mert minden lakosnak be kell fogadnia a fogvatartottak ráeső részét.<”²³

A mvet eposz modernizálódása, még újabb és még erőteljesebb jelenségként, egy viszonylag friss szövegkiadás kapcsán érhető tetten, amire a bevezetőt író Grégoire Biyogo is utal. Régis Ollomo Ella egy egyébként neves mbomo mvet, Akue Obiang énekét adja közre, még hozzá hét epizódra osztva.²⁴ A modernizálódást, napjaink élményvilágának, tényeinek a mvet énekben való felbukkanását bizonyos mértékig az epizódok címei is sugallják: *Etwang Mba szeszélyei; Pókerverseny Engongban; A nagy paláver; Akoma halála; Angung Ndong; Az Engongban keringő fegyverek*. De ennek az új hangvételű eposznak a legnagyobb újdonsága az, hogy a halhatatlanok immár nem legyőzhetetlenek. Az eposzének szétveri a régi elbeszélői sémát.

E változatot megismerve veszünk nagy levegőt, és adunk igazat Belchernek, aki rövid elemzése végén azt írja: „A mvet hagyomány sok tekintetben egyedülálló Afrikában. Talán a legkönnyebben a középkori romantikus hagyományokkal hasonlítható össze, amelyek a Földközi-tenger környékén és azon túl virágoztak. Az utazó páros szerepköre tűnik a narratív alapanyagának, de a testvérek, Lianja és Nsongo [az ugyancsak Egyenlítő-vidéki, pontosabban kongói mongo-nkundók nagy eposza – B. Sz.] történetével ellentétben a mvet hagyományban a romantikus aspektus a domináns. A műfaj egyértelműen korlátlan lehetőségeket kínál a tematikus fejlődéshez, és így képes szabadon frissülni. Csak remélni lehet, hogy majd több példa is elérhető lesz még.”²⁵

A magyar néprajzkutatás néhány évtizede több írást is produkált azzal a felkiáltással, hogy a népköltészet életének elkövetkezett a huszonnegyedik órája. És amint ezt az amerikai kutató, Stephen Belcher is üzeni nekünk, Afrikában egy legalább 50-60 milliós lélekszámú és vagy tíz magyarországnyi nagyságrendű térségben a hőseposz, úgy tűnik, még újra meg újra életre kelhet.²⁶

²² BELCHER, Stephen Paterson: *Epics of Central Africa = Epic Traditions of Africa*. Bloomington, Indiana University Press, 1999, 54–55.

²³ BEKALE, Marc Mvé: *Memories and mechanisms of resistance to the Atlantic slave trade. The Ekang Saga in West Central Africa's epic tale the Mvet = Journal of African Cultural Studies*, 2018, 1. sz., 10.

²⁴ OLLOMO ELLA NGYEMA EBANG'A, Regis Stephane: *Un mvet d'Akué Obiang. Livre 1, Nláj Abye*. Paris, L'Harmattan, 2011

²⁵ BELCHER: i. m. (1999), 55.

²⁶ A témáról bővebb ismeretekre igényt tartó érdeklődők a dolgozatban említett szakirodalmi tételek pontos adatait megtalálhatják:

Moneblum a kék ember. Kameruni bulu hőseposz. Elmondta OSMO, Daniel, lejegyezte, ford. és bev. ENO BELINGA, Samuel-Martin, szerk., bev., utószó BIERNACZKY Szilárd, magyarra fordította a francia változatból BIERNACZKY János, BIERNACZKY Szilárd, Bp., Afrika Kutatási és Kiadási Program, Érd, Mundus Novus Könyvek, 2021, 263–283.